

**“DUNYONING ISHLARI” ASARIDA ONA LISONIY SHAXSINING
IFODALANISHI**

Termiz davlat universiteti talabasi
Xursanova Mahliyo Sunnatulla qizi
Ilmiy rahbar: D.A.Ergasheva

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Oʻtkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi bosh obraz ona lisoniy shaxsining nutqi tahlil ostiga olinadi. Ona lisoniy shaxsining nutqi tahlilida uning farzandiga boʻlgan mehri, atrofdegilarga iliq munosabati, boshqalarning farzandlarini oʻz farzandidek koʻrishi, kuyunchakligi, ayrim oʻrinlarda onaning farzandini koyishi kabi qator holatlar aks ettiriladi. Mavzuni aniqroq yoritishda asardagi ona va oʻgʻil oʻrtasidagi dialoglardan foydalaniladi.*

Kalit soʻzlar: *nutq madaniyati, lison, nutq, lisoniy shaxs, dialog, Oʻtkir Hoshimov, “Dunyoning ishlari”*

Annotation: *In this article Oʻtkir Hoshimov’s “Works of the World” the speech of the main character in the work of a native speaker is analyzed. In the speech analysis of a mother linguistic person, her love for her child, her warm attitude to the surrounding people, seeing other people’s children as her own children, playfulness, and in some places the mother’s emotional states are reflected. From the dialogues between the mother and the son in the play, in a more accurate explanation of the topic is used.*

Key words: *speech culture, language, linguistic personality, dialogue, Oʻtkir Hoshimov, “Works of the World”*

Bugungi kundaoʻzbek tilshunosligida tilni inson omili bilan bogʻlab oʻrganuvchi qator tadqiqotlarda til egasi, lisoniy shaxs, lisoniy ong, nutqiy faoliyat, nutq vaziyati, lisoniy zahira kabi tushunchalar badiiy matn tahlilida keng tahlil va talqin qilinmoqda. Maʼlumki, lison faqatgina insonga inʼom etilgan neʼmat, shu boisdan lisoniy hodisalar tadqiqi boshqa ijtimoiy hodisalar tadqiqidan tubdan farq qiladi. Tildan foydalanish jarayonida insonning shaxs xususiyatlari turlicha taʼsir koʻrsatadi. Aynan shaxs tushunchasida insonning tabiati birinchi oʻringa koʻtariladi, uning oʻzi esa, ijtimoiy-madaniy turmushning subyekti sifatida ishtirok etadi.

Har qanday yozuvchi oʻz asarida lisoniy shaxs tiplarini yaratishda milliylikka tayanib ish koʻradiki, bu millat qadriyatlarining shakllanganlik darajasini ham namoyon etadi. Zero, Sh.Maxmaraimova taʼkidlaganlaridek, “...madaniyat va madaniy anʼanalar markazidaoʻz turfa qirralarini namoyon etuvchi, jismoniy, ijtimoiy, intellektual, hissiy, fikrlovchi va h. xususiyatli lisoniy shaxs masalasi turadi”. [1. 19-b]

Badiiy matnda yozuvchi qahramonlarning turli lisoniy shaxs tiplarini yuzaga chiqaradi. Bunda uning til vositalaridan foydalanish mahorati ishga tushadi. Badiiy matnda qoʻllangan bunday vositalar asar qahramonining yoshi, milliy-madaniy qarashi,

millati, voqelikka munosabati, nutq egalarining ruhiy holatini ham ifodalaydi: Onam ma'yus jilmaydi:

– Uyqu qatta, bolam? O'–o'tiribman.

– Bilasan-ku, jon bolam, kamuyqu bo'lib qolganman. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari, 6-b]

Ushbu dialogda qahramonlar nutqi orqali ona va o'g'il lisoniy shaxs tiplarini anglash mumkin. Muloqot jarayonida nutq egalarining nutqida o'zbek millatiga xoslik ifodalangan. Dialogda ona nutqidagi uyqu qatta, bolam? O'–o'tiribman, bilasan-ku, jon bolam, kamuyqu bo'lib qolganman kabi birliklar qahramonning kuyunish, achinish kabi ruhiy holatini ifodalagan mehribon ona lisoniy shaxs tipini yuzaga chiqargan.

– Sandiq qatta, bolam?–Qarzlarim bor. O'shanga beraman-da. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,8-b]

– Nima, or qilyapsanmi?–dedi bir muddat xomush o'tirgach.–Men o'g'irlik qilayotganim yo'q-ku, bolam. Mehnatning aybi bormi? [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,10-b]

– Voy, endi nima qilaman! Voy, bolam o'lib qoladi!..

– O'lib qoladi! Bolaginam o'lib qoladi! [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,15-b]

– Hoy, qizim, bola-ya bu, bola-ya!–onam chumchuqdek chirqillab juvonga yopishdi. – Kel, jonim,–dedi bolani bag'riga bosib.–Kela qol, o'zim senga issiq morojniy olib beraman. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,20-b]

– Sen mening suyangan tog'imsan, o'g'lim... [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,29-b]

– Voy, o'zimning toychoq o'glimdan aylanay! Voy, o'zimning o'g'lim kelib qolibdi-ku! [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,32-b]

– Paxtasiyam o'lsin!–dedi zorlanib.–Qo'limda qo'l qolmadi-ya! [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,63-b]

– Yura qol, jon bolam, yaqin qoldi. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari)

–Mana, meni aytdi dersiz. Eringiz sizni jonidan yaxshi ko'radi. Ko'nglim sezib turibdi. Bugun-erta apoq-chapoq bo'lib ketasizlar. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,69-b]

– Jon adasi, aylanay adasi, johillik qilmang, keling, shular to'ya qolsin. Mayli, sholchani sotamiz. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,91-b]

– Tanimay qolganimni qarang, qizim. O'ziyam sizni bir marta ko'ruvdim-da...Ancha bo'p ketdi. O'shanda jamalaksoch qizcha edingiz. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,101-b]

– Qizim berdi! Qarang, piyolasining chiroyliligini qarang! Voy, o'rgilay sizlardan, shundoq qizim bor ekan-u men ahmoq bilmay yurganimni qarang! U bog'rog'lar, u oq uy-olabargaklar desangiz! Qo'sha-qo'sha gilamlar! Bir radiosi bor, sandiqdek keladi. Qizimning chaqqonligini ko'rsangiz. Birpasda bir guruch, bir go'sht qilib, chigit bosgandek osh damlab keldi. Kuyovimni aytma sizmi, peravodniylarning boshlig'i

ekan. Uyog'i Ashxobod, buyog'i Leninobod-yetti iqlimda ko'rmagan joyi qolmabdi. Biram odobli, biram aqli... [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,104-b]

– Mana shu bolamga pufayka olib bermoqchiman. Adasi besh yuzdan kamiga ko'nma deganlar. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,111-b]

– Voy, gapingiz qurmasin!-oyim uning yelkasiga qoqdi. – Qo'ying-e, nima, men payg'ambar bo'pmanmi? Jahl ustida aytgan bo'lsam, ming marta qaytib oldim, o'rgilay! – U choy quyib uzatdi.-Shuni o'ylab yuribsizmi hali? Qo'ying, o'zingizni bosing. Meni aytdi dersiz, opovsi, ichingiz to'la bola. Hali shunaqa qo'sha-qo'sha o'g'illar ko'rasizki, og'ziga kuchi yetmaganlar uyalib qoladi, aylanay! [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,183-b]

– Agar shu bolaga endiyam ichirsang, norozi bo'laman! Kecha yiqilib ketishiga sal qoldi. Birovning bolasi mayib bo'lib qolsa, Xudo nima deydi! [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,185-b]

– Meniyam kitob qilib yozsang-chi, o'g'lim. [O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari,205-b] “Iltijo” qissasining eng so'nggi hikoyasida adib o'z hayotidagi muhim voqeani eslaydi, onasi hayotligida qancha asar yozgan bo'lsa ham, onasiga atab bir asarni bag'ishlamaganligiga afsuslanadi va shu parchadagi eng at'sirli jumla: “Meniyam kitob qilib yozsang-chi, o'g'lim”, degan so'zlar bo'ladi.

Qissadagi “Ona” obrazi, muallifning onasi o'z harakatlari, qarashlari, fikr-mulohazalari bilan aynan sharq ayoli obazini to'liq tasvirlaganini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Muallif onasining xislatlari qatorida hayot yo'lida qanchalik mashaqqatlar ko'rgani, qiyinchiliklarni yenganiga qaramasdan, bola singari ochiqko'ngil va sodda inson bo'lib qolgani o'quvchining e'tiborini o'ziga tortadi.

Badiiy matnda qahramonlar nutqi orqali ularning turli lisoniy shaxs tiplarini ajratish mumkin, ya'ni oiladaota-ona, qiz, o'g'il, buvi, buva, qarindoshlik lisoniy shaxs tipida tog'a, amma, xola, aka, uka, singil, jamiyatda esa kasbiy jihatdan o'qituvchi, shifokor, quruvchi, hisobchi va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, ona mavzusi O'tkir Hoshimov uchun navqiron, adabiy tugallanmas ilhom manbaidir. “Dunyoning ishlari” qissasi muallif har bir farzand vaqtida onasini qadriga yetishi va uning oldidagi burch hamda vazifalarini bajarishi lozimligini eslatadi. Yo'qsa, vaqtlar o'tgandan so'ng afsus qilishi tayin. O'ttizta novellani o'zida jamlagan ushbu asar, o'zbek onalarining kechinmalari, his-tuyg'ulari, go'zal xislatlarini ochib berish bilan birga, farzandlar uchun nasihat hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. ТурсуновЖ. Ғ.Ғуломнингпрозадагимаҳоратигадоир. Филол. фан. номз. дисс. –Тошкент, 1963. – 154 б.

2. УмуркуловБ.

Лексическиеособенностисовременнойузбекскойпоэтическойречи.

Автореф.

дисс...канд. филол. наук. –Ташкент, 1982.

3. УмуркуловБ. Ўзбекбадийнасининглинго-услубийшаклланишасослари. Филол. фан. док. дисс. –Тошкент, 2020. – 271 б.

4. УмуркуловЗ. Бадиийматндақиёсваунинглингопоэтикқиммати. Филол.фан. бўйичафалсафадоктори. (PhD) дисс. –Тошкент, 2019.

5. ЙўлдошевБ. Бадиийнутқстилистикаси. –Самарқанд, 1982. – 82 б.

6. ЙўлдошевБ. Стилистическийанализузбекскойхудожественнойпрозы. – Ташкент, 1989. – 136 б.

7. ЙўлдошевБ. Бадиийасартиливауслубиниўрганиш // Ўзбектилистикасиванутқмаданиятимасалалари. –Самарқанд, 1980. – 82 б.

8. ЙўлдошевМ. Бадиийматнлингопоэтикаси. –Тошкент: Фан, 2008. – 159 б.

9. ЙўлдошевМ. Бадиийматнваунинглингопоэтиктаҳлилиасослари. –Тошкент: Фан, 2007. – 123 б.

10. ЙўлдошевМ., ИсоқовЗ., ҲайдаровШ. Бадиийматннингисонийтаҳлили. – Тошкент: АлишерНавоийномадагиЎзбекистонмиллийкутубхонасинашриёти, 2010. – 116.

11. ЙўлдошевМ. Чўлпонсўзинингсирлари. –Тошкент: Маънавият, 2002. – 79 б.

12. O'tkir Hoshimov, Dunyoning ishlari: Qissa. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2019. -208 b.

13. Ahmad.S. Dunyoning ishlari qissasi haqida [elektron kitob] <https://kutubxonachi.uz/documents/asar/adabiyot/o'zbek/pdf/o'tkir-hoshimov/dunyoning-ishlari-qissa/#gsc.tab=0>